

УДК: 342.15

БОРБОРДУК АЗИЯНЫН УЛУТТУК-МАМЛЕКЕТТИК ДЕЛИМИТАЦИЯСЫНЫН УКУКТУК ӨБӨЛГӨЛӨРҮ.

Акпарова А. Т., улук окутуучу
Ош мамлекеттик университет
Ош, Кыргызстан

Жумабай уулу М., ага окутуучу
Ош мамлекеттик университет
j.u.mayrambek@gmail.com
Ош, Кыргызстан

Аннотация: Теманын актуалдуулугу учурдагы Кыргыз Республикасынын чек ара маселесиндеги көйгөйлөрдүн негизинен чечилип бүткөндүгүнө карабастан, айрым коңшу мамлекеттер менен куралдуу жаңжалдарга чейин алып келген чечилбеген маселелер ачык бойдон тургандыгында. Анын себептерин изилдөө үчүн тарыхка укуктук-саясий сарасеп салып көрөлү. Борбордук Азиянын чөлкөмүн улуттук жиктештирүү өтө айыгышкан талаш- тартыштар менен 1921-жылдан башталып, 1928-жылда аягына чекит коюлган. Убагында маселе чечилгендей болгону менен анын кесепеттери бүгүнкү күндө кандуу кагылышууга чейин алып келүүдө. Анын себептерин изилдеп көрөлү. Биринчиден, Орто Азия чөлкөмүн жиктештирүү комиссиясынын беш мүчөлөрүнүн төртөө орустардан, бирөө казактардан болгон. Экинчиден, бул комиссиянын көз карашы боюнча улуттардын тили, улуту, жашоо шарты боюнча айырмачылыктарын жакшы ажырата алышкан эмес. Үчүнчүдөн, Казактар менен Өзбектердин кызыкчылыктары үстөмдүк кылып турган. Төртүнчүдөн, статистикалык эл каттоо дагы так жүргүзүлгөн эмес. Аймактык пикир келишипестиктер, адатта, мамлекеттердин белгилүү бир аймактарына (же анын бир бөлүгүнө) кана таандык.

Негизги сөздөр: көйгөйлөр, мамлекет, укук, район, аймак, изилдөөлөр, маселе, улуттук, түзүлүш, жаңжал, себептери, тилкеси, абалы, маалымат.

ПРАВОВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОГО РАЗГРАНИЧЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.

Акпарова А.Т., ст.преподаватель
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызстан
Жумабай уулу М., ст.преподаватель
Ошский государственный университет
j.u.mayrambek@gmail.com
Ош, Кыргызстан

Аннотация: Актуальность темы заключается в том, что существующие проблемы в пограничном вопросе Кыргызской Республики в значительной степени решены, а нерешенные вопросы, которые привели к вооруженным конфликтам с отдельными государствами, остаются открытыми. Давайте углубимся в историю Сарасеба, чтобы выяснить ее причины.

Сегодня меняются многие традиционные взгляды на роль государства в системе международных отношений. Однако и на современном этапе глобализации границы по-прежнему остаются одной из основ нерушимости территориальной целостности государства, то есть являются неперенным условием его существования. Как правило, территориальные разногласия возникают из-за различия в позициях государств относительно вопроса о принадлежности той или иной территории (или ее части).

Ключевые слова: проблемы, государство, закон, район, территория, исследование, проблема, национальная, структура, конфликт, причины, политика, государство, информация.

LEGAL PREREQUISITES FOR THE NATIONAL-STATE DIFFERENTIATION OF CENTRAL ASIA.

Akparova A.T., senior lecturer
Osh State University

Osh, Kyrgyzstan

Zhumabai uulu M., senior lecturer

Osh State University

j.u.mayrambek@gmail.com

Osh, Kyrgyzstan

Abstract: *The relevance of the topic is that the existing problems in the border issue of the Kyrgyz Republic have been largely resolved, and the unresolved issues that have led to armed conflicts with individual states continue to remain open. Let's plunge into the story of Sarah herself to find out its causes.*

Today, many traditional views on the role of the state in the system of international relations are changing. But even at the present stage of globalization, borders are still one of the foundations of the indestructibility of the territorial integrity of the state, that is, they are an indispensable condition for its existence. As a rule, territorial disagreements arise due to differences in the positions of states on the issue of belonging to a particular territory (or part of it).

Түркстан АССРинин Закаспий облусу 1921-жылдын август айында Түркмөн автономиялуу облусуна айланган, бул Орто Азиядагы бардык түркмөн жерлерин бирдиктүү түркмөн ССРине бириктирүүгө карай алгачкы ири кадамды билдирген .

Кара кыргыз элинин автономиясын түзүү маселеси көтөрүлдү. Ошентип, 1921-жылдын май айында Алма-Атага Түрккомиссиянын жана ТүркЦИКтин жетекчи кызматкерлери келгенде, Жети-Суунун (Семиречья) Кыргыз партиялык-советтик кызматкерлери "Түркстан АССРинин курамында өз алдынча Кара-Кыргыз тоо облусун түзүү жөнүндө" маселени көтөрүшкөн. Мында Кыргызстандын калкынын айрым облустар, уезддер, волостор, ал тургай Түркстан айылдары боюнча чачылышы башкы аргумент болгон, бул социалисттик курулуштун жүрүшүндө кыргыздардын чарбалык-тиричилик, улуттук өзгөчөлүктөрүн толук өлчөмдө эске алууга тоскоол болгон. 1 айдан кийин, 1922-

жылы 25-мартта Түркстан КП Борбордук Комитетинин катчылыгы Кыргыз кызматкерлеринин өтүнүчүн карап чыгып, кыргыз элинин биригүүгө болгон каалоосун эске алып, Түркстан Республикасынын курамында Кара-Кыргыз тоо облусун түзүү жөнүндө чечим кабыл алат. Андан кийин Түркстан АССРинин БШК Президиуму 1922-жылдын 26-мартында " Жети суу (Семиречья) облусунун Пишпек, Каракол жана Нарын уезддеринин курамында Кара-Кыргыз тоо облусун, Алма-Ата округунун талкан жана Жайылган волосторунун, Сыр-Дарыя облусунун Кочкордогу облустук борбору менен тоо тилкесин түзүү жөнүндө" токтом кабыл алат. Фергана кыргыздарына карата маселе тынчтык абалына өткөнгө чейин ачык бойдон калтырылсын". [5]

Андан кийин даярдык иштерин жүргүзүү үчүн партиянын Жети Суу комитетинин чечими менен 1922 – жылдын 15- апрелинде атайын комиссия түзүлөт жана Кара-Кыргыз тоо кен облусунун кеңештеринин уюштуруу съездин чакыруу күнү 1922-жылдын 1-июну аныкталат. Чоң уюштуруу иштери жүрүп жатат. Тоолуу облустун бөлүп берүү маселеси жарандардын чогулуштарында жана кеңешмелеринде талкууланат. Ошентип, 31-май 1922-жылы Пишпек шаарында тоолуу облустун бөлүп берүү идеясын колдогон Каракол уездинин, Нарын жана Алма-Ата округдарынын делегаттарынын жыйыны болуп өттү. [6]

1922-жылдын 4-июнунда Пишпек шаарында салтанаттуу түрдө 425 делегат келген Советтердин курултайы ачылат. Съездде, уруулардын калдыктарынын негизинде, Кара-Кыргыз тоо облусунун пайда болушу үчүн жана ага каршы курч топтук күрөш кызуу жүрүп жатты. Съезддин резолюциясында "тоолуу аймакты бөлүп көрсөтүү пролетардык диктатуранын, элдердин өзүн-өзү аныктоосунун коммунисттик жана советтик маанисиндеги эң чоң мамлекеттик жетишкендиктин ырааттуу актыларынын бирин билдирет" деп көрсөтүлгөн.

Бирок, Кыргыз Тоо облусу түзүлгөн эмес. Кыргыз элинин улуттук-мамлекеттик билим берүүнүн белгилүү бир таризинде өзүн-өзү аныктоо укугун ишке ашыруу аракети ийгиликтүү болгон жок. Бул бир катар факторлор менен шартталган. Биринчиден, буга ата-бабалардан калган калдыктарга негизделген топтук күрөш тоскоол болду; экинчиден, маселе жарым-жартылай чечилди, анын ичинде Кыргызстандын түштүк бөлүгү жөнүндө маселе анын көптөгөн райондорунда басмачылыктын болушуна байланыштуу ачык бойдон калды; үчүнчүдөн, Түркстан АССР, 1920-жылдагы Конституцияга ылайык, өз курамынан автономдуу бирдиктерди бөлүп берүүгө укугу жок болчу. Бул укук федерациянын карамагына өттү. Мындан тышкары, ошол мезгилде өкмөт Түркстан Республикасын жалпысынан улуттук-аймактык белгиси боюнча мамлекеттик бөлүү маселесин иликтеген. Ушуга байланыштуу Түркстан КП БК 1922-жылдын 7-декабрындагы токтому менен

ТүркАССРин райондоштуруу жүргүзүлгөнгө чейин Кыргыз тоо-кен облусун өз алдынча бөлүп берүү маселесин чечүүнү кийинкиге калтыруу максатка ылайыктуу деп тапты. 1918-1924-жылы кыргыз элине жана Түркстан Республикасынын курамына кирген башка элдерге улуттук мамлекеттик курулуш түрүндө өзүн-өзү аныктоого мүмкүнчүлүк берген жок. Бул үчүн алар Советтик Россиянын жана башка боордош советтик республикалардын колдоосу менен коомдук өнүгүүнүн жана улуттук-мамлекеттик курулуштун белгилүү бир баскычынан өтүшү керек болчу. Бул жагынан Түркстандын автономиясы чоң оң роль ойногон. [1]

Түркстандын советтик автономиясы Россиянын мурдагы артта калган, колониялык четиндеги аймагында Совет бийлигин, пролетариаттын диктатурасын бекемдөөгө, Түркстан элдеринин арасында таптык дифференциацияны жүзөгө ашырууга, аймактын жергиликтүү улуттарынын эмгекчилеринин саясий аң-сезимин жогорулатууга жана ошону менен Орто Азия элдеринин улуттук-аймактык жана тиричилик белгилери боюнча мамлекеттик ажыроосу үчүн өбөлгөлөрдү түзүүгө багытталган зор уюштуруу иштерин жүргүздү.

Түркстандын улуттук белгилери боюнча мамлекеттик ажырымынын кечигүүсүн кандайдыр бир саясий чектөө катары түшүнүү мүмкүн эмес, ал объективдүү жана субъективдүү мүнөздөгү көптөгөн факторлор менен шартталган. Түркстан АССРинин жашоо мезгили жарандык согуш жана чет элдик аскердик кийлигишүү, басмачылык мезгили болгон. Аймактагы совет бийлигине коркунуч туулду. Биринчи планга Улуу октябрдагы-Советтик бийликти басып алууну сактап калуу сунушталды. Ошондуктан, биринчи кезекте, аймакта социалисттик революцияны өнүктүрүү, Советтик бийликти орнотуу жана бекемдөө, басмачылыкты жоюу керек болчу. Советтик бийликти орнотпостон жана бекемдебестен, улуттук социалисттик мамлекеттүүлүктү түзүү ойго келбеген нерсе болчу, анткени ал, Улуу көсөмдүн айтымында, советтик башталыштарда гана түзүлүшү керек болчу. Ал эми аймактагы Советтик бийликти орнотуу жана бекемдөө кыйлага созулду. [2]

Түркстанды улуттук-аймактык белгилери боюнча мамлекеттерге бөлүү үчүн төртүнчүдөн - Орто Азия элдеринин аймактык чек арасын туура аныктоо, калктын курамын жана анын санын тактоо керек болчу.

Улуу көсөм, "Түркстандын улуттук топторуна автономиялуу республикаларга, ал эми улуттук азчылыктарга коммуналарга уюштуруу мүмкүнчүлүгүн берүү зарыл" деп эсептеген, "Түркстанды аймактык-этнографиялык курамына ылайык" бөлүүнү сунуш

кылган. Ошондуктан, аймактын калкынын санын жана улуттук курамын аныктоо, экономикалык байланыштарды ар кайсы райондордун чарбалык-тиричилик өзгөчөлүктөрүн изилдөө, улуттук-аймактык чек араларды аныктоо боюнча чоң даярдык иштерин жүргүзүү керек эле. Бул маалыматтар негизинен Түркстан боюнча 1920-жылдагы Бүткүл россиялык калктын демографиялык каттоосу менен такталды. 1920-жылдагы калкты каттоо боюнча Түркстан АССРинин улуттук курамы төмөнкү маалыматтар менен мүнөздөлгөн:

Өзбектер 2050755 адамды же жалпы калктын 39,3% түзгөн

Кыргыздар (казактар) 1 091 925 --- 20,8%

Каракиргиздер 522 292 --- 10%

Тажиктер 399 912 ---- 7.7%

Түркмөндөр 266 681 ---- 5,1%

Каракалпаки 75 334 --- 1,4%

Орустар 536 671 --- 10,3%

Башка улуттар – татарлар, армяндар, еврейлер, түрктөр жана башкалар 278 393 адамды же жалпы калктын 5,4% түзгөн.[3]

Өзбектер негизинен Фергана, Самарканд, Сыр-Дария жана Аму-Дария облустарында, казактар – Сыр-Дария жана Жети – Суу (Семиречья) облустарында, тажиктер-Самаркан жана Фергана облустарында жашашкан, түркмөндөр негизинен Түркмөн облусунун жыйнактуу көпчүлүгүн түзүшкөн. Кара-Калпактар негизинен Аму-дария областында жайгашкан.

Кара кыргыздар Самарканд облусунда: Баксаберген, Исфана, Чапкудук волосту, Ходжен уездинде; Сыр-Дария облусунда – Байтерек, Жайлуу, Каракол, Кенкол, Талкан, Ур-марал, Александровка, Гродековская, Дмитриевка, Николайполка жана Орловка агымдары, Алма-Ата уездинде, Кош-Коргон жана Гойтөбө волосту Ташкент уездинде, Фергана облусунда-Анжиян, Кокон, Наманган, Ош, Фергана уездери жана Памир району; Жети – Суу облусунда-Пишпек, Пржевал жана Нарын уездери.[2]

1920-жылдагы Түркстан Республикасынын эл каттоосунун маалыматтары толук эмес жана так эмес болгон. Ошентип, басмачылыкка байланыштуу эл каттоо Фергана облусунун көптөгөн округдарында жүргүзүлгөн эмес. Каттоо материалдарында көп учурларда кыргыздар менен казактар жаңылыштык менен бир графага (кыргыздар) киргизилген. Калктын көпчүлүгүнүн сабатсыздыгына жана ошол мезгилде эски уруу-уруу аталыштарынын калдыктарынын сакталышына байланыштуу, адамдардын айрым топторунун улутун аныктоо бир топ кыйынга турду. Көптөр билген эмес, ал тургай, кайсы

улутка таандык экендигине жооп бере алган эмес, көпчүлүгү кайсыл уруудан экендигин аташкан. Демек, аймактын этникалык курамын аныктоонун татаалдыгы айдан ачык. Ошондуктан 1921-1924 - жылдар аралыгында 1920-жылдагы каттоонун маалыматтарын ар тараптуу жалпылоо жана талдоо жүргүзүлгөн. Бул маалыматтар 1921-1924-жылдары Түркстан АССРинин экономикалык кеңешинин алдында иштеген райондоштуруу боюнча атайын комиссия тарабынан такталды.[1]

Райондоштуруу комиссиясы республиканын жаңы административдик-чарбалык бөлүнүшүнүн долбоорун иштеп чыкты. Долбоорго болжолдуу карта тиркелип, анда географиялык, улуттук жана башка белгилерди жана өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен жаңы администрациялык райондордун контурлары белгиленген. Түркстанды каттоонун материалдары жана жаңы административдик райондоштуруу долбоору жаңы улуттук республикалардын жана облустардын чек араларын жана аймактарын аныктоонун негизин түздү.

Бешинчиден, Түркстанды улуттук-аймактык белгилер боюнча бөлүп, советтик, пролетардык башталыштарда мамлекеттүүлүктү түзүү үчүн он миңдеген адамдардын өзүн-өзү билүүсүн ойготуп, жергиликтүү калктын мурда эксплуатацияланган бөлүгүнүн саясий активдүүлүгүн жогорулатуу керек болчу.

Орто Азия республикаларын улуттук-мамлекеттик бөлүү мезгилинде Кыргыз Республикасынын аймактык чек арасын жана калкынын жалпы санын толук тактоо аяктаган жок. Кыргыздардын казактар менен тарыхый чаташуусу жоюлган жок. 1925 – жылга чейин кыргыздар каракиргиз, казактар кыргыз деп аталышкан. Ушул жана башка жагдайлар 1924-жылдын октябрында республиканы эмес, Кыргыз автономиялык облусун түзүүнү белгилеген.

Кийинчерээк, облустун уюштуруу иштеринин жүрүшүндө, бул бир топ убакытты талап кылган (1924-жылдын октябрынан 1925-жылдын мартына чейин), Кара-Кыргызстан аймагынын көлөмү 171,9 миң кв.м. караганда кыйла көп экени, калкы 736 834 адам эмес, 829,3 миң адам экендиги белгилүү болду. Бул мезгил кыргыз эли үчүн облустук автономия жол-жоболоштурулуп, ошону менен бирге Кыргызстандын чачыранды аймагы менен калкы бир бүтүн болуп бириктирилген мезгил болгон.[3]

Автономиялык облусту тариздөө процессинде эмгекчи массалар анын түзүлүшүн көрүп, ошондой эле Кыргызстандын саясий жана экономикалык абалын эске алып, Кыргызстан автономиялуу республика болуп кайра түзүлүшү мүмкүн деген ишенимге келишти. Бул каалоо айылдык жана айылдык кеңештерди, кеңештердин волокстук жана

округдук съезддерин шайлоо учурунда, ошондой эле Кыргыз автономиялык облусунун кеңештеринин уюштуруу съездинде (1925-жылдын март айы) айтылды.

КАО кеңештеринин уюштуруу съезди, Эмгекчилердин каалоосуна карай, облисполком (облустун аткаруу комитети) ВЦИКтин алдында КАОну автономиялуу республикага айландыруу жөнүндө өтүнүчүн тапшырды. КАО 25-27-ноябрь 1925-жылы өткөн сессиясында бул маселени талкуулап, өзүнүн чечиминде: "кыргыз элдеринин тынчтыкта чогуу жашашына бекем эрк жана анын калкынын эмгекке жана маданиятка болгон умтулуусу Кыргыз Республикасын Кыргыз автономиялык Республикасына тариздөө менен бекемделиши керек", - деп жазган. Облисполком КАОнун Президиуму 1925-жылы 6-декабрда ВЦИКтин Президиумуна Кыргыз автономиялуу облусун Кыргыз АССРине кайра түзүү өтүнүчү менен кирген.[2]

Улутту жана кыргыз элинин эркин аныктоонун ВЦИКтин принцибине таянып, кыргыздардын жыйнактуулугун жана санын, алар ээлеген аймакты, РСФСРдин курамындагы Кыргызстандын саясий жана экономикалык салмагын эске алып, Кыргыз Республикасынын эмгекчилерине эмгек демилгесин жана социалисттик курулушта өз ишмердигин көрсөтүүдө кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берүү максатында 1-февраль 1926-жылы Кыргыз автономиялык облусун Кыргыз АССРине кайра түзүүнү чечкен. ВЦИК Президиумунун бул токтому ВЦИКтин III сессиясынын XII чакырылышын бекитүүсүнө киргизилген. ВЦИКтин 1926-жылдын 8-ноябрынан 18-ноябрына чейин иштеген сессиясы Кыргыз автономиялык облусунун Аткаруу комитетинин анын иши жөнүндө отчеттук баяндамасын, ошондой эле Кыргыз автономиялык облусун Кыргыз АССРине кайра түзүү маселесин угуп, Кыргыз автономиялык облусун:

“1. Кыргыз автономиялык облусунун РСФСРдин курамындагы жалпы чарбалык жана саясий маанисин жана Кыргыз Республикасынын улуттук-аймактык жыйнактуулугун эске алып, кыргыз элинин эрк-ниетине ылайык РСФСРдын федеративтик бөлүгү катары кирген Кыргыз автономиялык облусун азыркы чек арадагы Кыргыз Автономиялык Советтик Социалисттик Республикасына өзгөртүп түзүү жөнүндө токтом кабыл алынсын.

2. Бардык россиялык кеңештердин кезектеги съездинде бекитилгенге чейин Кыргыз Республикасынын кеңештеринин келе жаткан съездине БШКны шайлоого жана бийликтин республикалык аппаратын уюштурууга уруксат берилсин". [7] Бул токтом Кыргыз элинин тарыхтагы улуу жетишкендиги болуп калды.

Ошентип Орто Азия чөлкөмүн мамлекеттерге жиктештирүү негизинен аяктап бүттү деп жыйынтык чыгарышты. Жогоруда каралган фактылык маалыматтардын негизинде юридикалык негиздерге таянып төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот.

Биринчиден, РСФСРдин курамындагы Кыргыз АССР болгондугу 1936-жылдагы СССРдин курамындагы эгемендүү Кыргыз ССРи болуп түзүлгөн. Анткен менен Кыргызстандын союздук республикага айланышы негизинен оң натыйжага ээ болгон. Себеби бул окуя болбогондо 1991-жылы көз карандысыз Кыргыз Республикасы дагы болбойт эле.

Экинчиден, кыргыздар чыныгы юридикалык көз карандысыздыкты 1991-жылы 31-август күнү СССРдин кыйрагандыгына байланытуу алышкан. Кыргыз элинин мамлекеттүүлүгүнүн юридикалык тарыхын изилдөө менен бирге биздин мамлекеттүүлүктүн юридикалык тарыхы сан кылымдарды өз ичине камтыган бекем тамырга ээ деген жыйынтыкка келдим.

Үчүнчүдөн, кыргыздардын тарыхый тагдырында биримдик жана бүтүндүк байкалат. Ошол кылым карыткан жолдо кыргыз эли өзүнө эбегейсиз зор Азия мейкиндигиндеги көптөгөн этникалык уруулар менен элдерди синирип алуу менен, XX кылымдын аягында өзүнүн эгемендүү мамлекетин түздү.

Адабияттар:

1. История Киргизской ССР.- Т. 3.- Ф., 1986.
2. Бейшенбиев Э.Д. Введение в историю кыргызской государственности. Курс лекции для вузов. Бишкек “илим” 1994.
3. Кененсариев Т. Эгемназаров Д. Менин мамлекетим. Ош 2003.
4. “Съезды Советов СССР, и АССР в документах. 1917-1936 гг.”, т. 1, М., 1959, стр 467.
5. ЦГА Кирг. ССР, ф. 21, оп. 6, д. 139, л. 59-62, 63.
6. Партархив ЦК КП Киргизии, ф.2, оп. 1, д. 125, л. 126
7. Образование Киргизской АССР. Материалы и документы, Фрунзе, 1927, стр.5., стр. 45-49.